

OTTO SPIES, *Türkisches Puppentheater, Versuch einer Geschichte des Puppentheaters im Morgenland* (= *Türk kukla tiyatrosu, Doğu kukla tiyatrosu tarihi hakkında bir deneme*), "Die Schaubühne, Quellen und Forschungen zur Theatergeschichte, herausgegeben von Carl Nissen in Verbindung mit Artur Kutscher, 50", Verlag Lechte, Emsdetten-Westf. 1959, 219 s. metin ve metin dışı 24 levha; fiatı: 13, 80 DM.

Bonn Üniversitesi profesörlerinden Dr. Otto Spies, *Türk Halk kitapları (Türkische Volksbücher, Leipzig 1929; türkçesi: İstanbul 1941), Zamanımızın Türk nesir edebiyatı (Die türkische Prosaliteratur der Gegenwart, Leipzig 1943, "Die Welt des İslams, XXV" den ayrışması) gibi yayınları ile tanınan bir şahsiyettir¹. Tiyatro tarihi ile ilgili kaynak ve araştırmalar serisi içinde basılan bu kitabı ise, şimdiye kadar tamamen ihmal edilmiş bir konu hakkında toplu bilgiler ihtiva eden bir araştırma olarak dikkati çekmektedir. Türk temaşa tarihinin bir bahsini teşkil eden bu kitabı, burada ancak tanıtacağız.*

O. S.in gayet haklı olarak belirttiği üzere, Türk temaşa tarihinin, Karagöz, Meddah, Ortaoyunu gibi başlıca üç kolu arasında Kukla oyununun önemi pek azdır. Hattâ şimdiye kadar ihmal edilen bu kol hakkında hiçbir araştırma da yapılmamıştır. Bu yüzden O. S.in eseri, büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Türk temaşasının çeşitli kolları hakkındaki bir girişde (s. 1-5) yazar, Meddah, Orta oyunu, Karagöz hakkında umumî bibliyografyalar verdikten sonra, kukla oyununa temas eder. Eski seyahatnamelerde umumiyetle Karagöz oyunu ile karıştırılan kuklacılık hakkındaki malzemeyi O. S. 1954 de İstanbul'da toplamış ve Almanya'da işliyerek, belli başlı bilgileri bir araya getirmeğe çalışmış ve böylece G. Jacobs'un Gölge oyunu hakkındaki araştırmasına (*Geschichte des Schattentheaters*) benzer bir etüd ortaya koymuştur.

Kitap, Doğu kukla tiyatrosu (s. 7-69) ve Türk kukla oyunu (s. 70-219) başlıkları ile iki büyük kısma ayrılmıştır. Bunlardan ikincisi beş kukla oyununun türkçe metinleri ile bunların almanca tercümelerini de ihtiva etmektedir (s. 87-219). Altı büyük bölüme ayrılan ilk kısımda sırası ile, türkçedeki *kukla* kelimesi ve menşei (s. 7-12); Osmanlılardaki kukla oyununa dair kaynaklar (s. 13-1 24); İslâm milletlerinde (İranlılar, Araplar ve Orta Asya Türkleri) kukla oyunu (s. 25-44); Hindistan'da kukla (s. 45-49); Hind'in komşularında ve Hindicini'de kukla (s. 51-56); Uzak Doğu memleketlerinde (Çin, Japon, Kore ve Moğolistan) kukla (s. 57-64), üzerinde durulmuş ve tesirler probleminde de bir bölüm ayrılmıştır (s. 65-69). Bugünkü Türk kuklacılığına tahsis edilen ikinci kısımda, aksesuar ve figürler (S. 70-73); başlıca oyunlar ve parçalar (S. 75--86) ve ayrıca beş oyunun metni ile tercümeleri (s. 87-219) bulunmaktadır.

¹ O. S. in başlıca yayınları için bk. *The Library of Enno Littmann* (Brill-Leiden, Cat. No. 307) 1959, 42.

O. S. kukla kelimesinin menşini ararken, Avrupa çingenelerinde rastlanan *kuki*, *kukli* kelimelerine dikkati çekmektedir². Diğer taraftan Türklerin kuklayı, İstanbul'un fethi ile Bizanslılardan öğrenmiş olacakları hakkındaki hipotezi, Bizanslılarda kukla oyunu olduğuna dair en ufak bir kayda rastlanmadığından haklı olarak red eder. Osmanlılarda kukla oyunu hakkındaki, şimdiki halde tesbit edilebilen en eski kayıt G. Jacob tarafından tesbit edilmiş olup, 1582 e aittir. Sultan Murad III zamanında 1582 de yapılan meşhur sünnet eğlencelerinde ilk defa kuklacılardan bahsedilmektedir. Lewenklaw tarafından *Neuwe Chronica Türckischer nation* (Franckfurt 1590: s. 481) da bildirilen bu kayıttan daha iyi ve çok daha etraflı bilgiler, devrinin minyatürleri ile süslü olarak, *Surnamede* bulunmaktadır. Son aylarda basılan güzel bir tetkik ve araştırmada, eski eğlenceler arasında kuklanın mevkii, başlıca orijinal kaynaklar ve minyatürleri ile yayınlanmıştır.³ Metin And'ın bu çok istifadeli çalışması, *O. S.* in kukla hakkındaki kitabının Osmanlılarda kukla bahsini tamamlamaktadır. M. And tarafından zikredilen Cornelia Magni de 1675 de Edirne'de gördüğü kukla oyununu bildirmesi bakımından⁴, *O. S.* in kitabında s. 17 de Du Loir ile De La Croix arasında yer almalıdır. *O. S.* eski seyyahların hatıralarında rastlanan kısa notları imkân nisbetinde topladıktan sonra, Türk kaynaklarını, bu arada *Surname*'lere ve *Raşid Tarih*-ine temas etmektedir. Bunu 1870 yılına doğru Bulgaristan'da çingeneler tarafından oynatılan bir kukla oyunu (iskemle kuklası) hakkında F. Kanitz'in verdiği bilgi takip eder ki bunun bir de resmi vardır (lev. I, res. 1). Kâğıthane ve Göksu çayırlarında evvelce çingenelerin oynattıkları bu "iskemle Kuklası" *O. S.* in tesbit ettiğine göre Türkiye'de artık unutulmuştur. Geçen yüzyılda kukla oyunu hakkındaki notlardan sonra *O. S.* eski kukla oyunlarının repertuarı hakkında bir bilgi olmadığını söyler.

Türk kukla oyunun yurdu neresidir? Anadolu'da şiiler arasında, yere yatan bir insanın göğsü üzerinde oynattığı bir nev'i kukla vardır. Eski şâman geleneklerine dayanan bu oyunların *O. S.* e göre belirli repertuarları yoktur. İran'da kukla oyunu eskidenberi bilinmektedir. Başlıca oyunlardan biri de baş şahsiyeti Sultan Selim olan bir parça olup bunda 66 ayrı kukla sahneye çıkmaktadır. Buna karşılık Araplarda kukla oyunu pek fazla yayılmamış intibamı bırakır. Hernekadar bu çevrede çocuk oyuncuğu olarak bebekler var ise de, yalnız Niebuhr XVIII. yüzyılda Kahire'de gördüğü, iskemle kuklasını bildirmektedir. Ortaasya Türklerine gelince, Özbekler, Tacikler, Kırgızlar ve Başkırlar'da kukla oyunlarının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu çevrelerde *şadır-ı hayal* adı ile gösterilen oyunun ipli kukla, *kol kurşak* adındakinin ise el kuklası olduğunu *O. S.* ileri sürer. Diğer taraftan tahminine göre, Türkistan kuklası, İran'ın tesiri altında meydana gelmiştir. Ancak önemli bir problem, bunun İran menşeli olup olmadığıdır. Yazar ve bu hususda, gerek kukla gerek ise karagöz

² Aslı Hindli olan çingenelerin gölge tiyatrosunun yayılmasındaki rolleri evvelce Jacob tarafından ileri sürülmüştür. Bu kitabın Türklere ait kısmı dilimize çevrilmiştir, *Türklerde Karagöz*, çev. O. Şâik Gökyay, "Eminönü Halkevi neşriyatı, VII", İstanbul 1938, s. 4.

³ M. And, *Kırkgün Kırkgece, Eski donanma ve şenliklerde seyirlik oyunları*, İstanbul 1959, s. 71 ve dev. 90, res. 28, 29.

⁴ M. And, *ay. esr. s. 71-73.*

oyununda İran'da çingenelerin bâriz rolünü belirterek, bu zümrenin bu oyunu, başka bir çevreden Hindistan'a getirmiş olabileceklerine dikkati çeker.

Kukla oyunun ana yurdunun Hindistan olabileceğini evvelce R. Pischel (*Die Heimat des Puppenspiels*, Halle 1900) in ileri sürdüğünü belirten O. S. sonraları tenkide uğrayan bu tezi açıklar. Hindistan'da doğan bu temaşa aslen Hindli olan Çingenelerin dünyaya yayılması ile muhtelif çevrelere gitmiştir. Fakat bu teze itiraz edenler, klâsik Yunan medeniyetinin kuklayı tanıdığını iddia etmektedirler. Ancak şu var ki, O. S.e göre, bu durum, kuklanın menşeinin Hindistan olmasına bir mâni teşkil etmemektedir. Bu bölgede hâlâ bugün çok sevilen bu temaşa kolu, komşu memleketlerde, Seylân, Birmanya ve Indonezya'da da oldukça gelişmiş bir şekilde vardır. Muhtemelen Hindistan menşeli olan Cava kuklaları (Wajang Golek)in güzel koleksiyonları Münih, Köln ve Leiden'de görülmektedir. Bu temaşa kollarında Çin ve diğer Uzak Doğu memleketlerinin rollerine gelince: Bu memleketlerde de kukla mevcuttur. Ancak bazı efsaneler bir tarafa bırakılırsa, Çin'de kukla hakkında en eski kayıt M. s. 633 e aittir. Bu eski Çin kukla oyunlarının, şamân dini merasimleri ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ming ve Mançur'lar devrinde kukla dünyevi bir eğlence mahiyeti almıştır. Burada ipli, çubuklu ve el kuklalarının oynatıldığı bilinmektedir. Kukla Kore üzerinden Çin'den Japonya'ya atlamıştır. Moğolistan'da dinî mahiyette yapılan ve tereyağdan kesilen figürler ile gösterilen oyun (Toson baling) veya Yağ âyini de bu arada zikredilmektedir.

O. S. Hind, Uzak Doğu ve Eski Yunanistan'da kuklanın dinî mahiyette olarak çok eski zamanlardan beri mevcut olduğu kanaatindedir. Yunan mimos'u Roma'ya atlamış ve onlarla Avrupa'ya yayılmıştır. Bunda Çingenelerin bir rolü olmadığı anlaşılıyor, zira Almanya'da ilk defa Çingeneler 1416 da bilinmektedir, halbuki kukla bu memlekette daha önce mevcut idi. Doğu'da ise bazı halli gereken problemler vardır. Dinî menşeli olarak kukla Çin ve Japonya'da otokton intibasını bırakır ise de dünyevi bir karakter almasında belki dış tesirlerin rolü olabilir. B. Laufer'in kukla'yı Eski Yunanistan'dan Çin'e götüren teorisi ise O. S.e pek makul gelmemekte hattâ buna şiddetle itiraz etmektedir. Fakat yazara göre bu hususta kesin bir söz söylemek için henüz erkendir. Doğu'daki kukla tipleri (şahısları) konu ve parçaları ile incelendikten sonra ancak bir sentez teşebbüsüne girişilebilir.

Bugünkü Türk kuklacılığına ayrılan ikinci kısımda bunun aksesuar ve şahısları üzerinde durulmaktadır. Bazı oyunlar Karagöz oyunlarını andırmaktadır (misal: *Cinli yazıcı* oyunu). Fakat umumiyetle konular halk hikâyelerinden alınmıştır. Kukla oyunu repertuarından şimdiye kadar E. Littmann tarafından 1918 de yayınlanan bir oyundan başkasının bilinmediğini belirten O. S. başlıca şu parçaları konuları ile tesbit etmiştir: *İki gaip kardeşler*, *Gül ile Fidan*, *Üvey Anne*, *Cinli yazıcı*, *Sahte esirci*, *İncili çavuş*, *Kâhyanın hilesi*, *Hain kız*, *Anadolu köyünde düğün*, *Arabistan'dan gelen esirci*. O. S.in göremediğini söylediği facialardan ise onbirinin adını vermektedir ki bunların bir kısmı edebî eserlerden mühlhemdir. Kitabın sonunda ise beş oyunun tam metinleri ile almanca tercümeleleri bulunmaktadır.

O. S.in bu ilgi çekici derlemesinin tam bir tenkidini bu sahanın mütehasıslarına bırakarak, eserin bütünü hakkındaki düşüncemizi açıklamakla iktifa ediyoruz. Yazarın, kitabının muhtelif yerlerinde belirttiği gibi, bu çalışma kukla oyunu hak-

kında umumî bir derleme denemesidir. Bu temaşa kolu hakkında bilinenleri, kaynaklardan ve yeni etüdlerden elde edilebilenleri bir araya getirmek, ve geleceğin araştırmalarına ham malzeme ve ana temeli hazırlamak gayesini gütmektedir. Gaye bu olunca, tabiatıyla sentezlere, kesin hükümlere bu kitapta rastlanamayacağı da aşikârdır. Yazar bu gibi problemleri işlemekten imkânı nisbetinde kaçınmış ve ortaya zengin bir ham malzeme külliyyatı, bir fiş dosyası koymuştur. Türk temaşa tarihinin en fazla ihmal edilmiş bir kolu hakkında böyle geniş ve zengin muhteviyatlı bir araştırma yapmağı düşünmüş olması dahi, yazarı tebrik etmemize kâfi bir sebeptir.

Aralık 1959.

DOÇENT DR. SEMAVİ EYİCE